

Introduction and Review of a Newly-Found Manuscript about the Second Period of Iran-Russia Wars

Abolfazl Hassanabadi

Ph. D in Local History, Manager of Astan Quds Manuscript Center Astan Quds Razavi, Mashhad, Iran.
E-mail: Ahasanabady1@yahoo.com

Abstract

Objective: *Munshāt* (compositions) is considered as one of the important historical sources in the Qajar period. One of the significant historical junctures in the Qajar period was the outbreak of two wars between Iran and Russia. In this research, the newly-found sources called transcripts of the letters of Crown Prince Abbās Mīrẓā are examined. The purpose of this study is to examine the information values of the content of the introduced compositions about the second period of the Iran-Russia wars. In this study, while categorizing and specifying the content of the letters in question, some of its important information features are also taken into consideration. The importance of these compositions is because they contain the very documents and letters related to various topics about the second period of the Iran-Russia wars that have remained unused so far.

Research Method/Approach: The research method is library and by examining the codicology and studying the manuscript of the work, an attempt is made to survey the different aspects of the subject by raising such questions as: What are the information values of the sources? What is the significance of the information of Qā'im Maqām Farahānī's *munshāt* concerning the Iran-Russia wars? And what are the information values of the newly-found *munshāt*? Besides, to further emphasize the importance of the *munshāt* and the novelty of its content, it is compared with other *munshāt* as well.

Findings and Conclusions: The findings and conclusions of the research show that this 128-page copy contains 103 letters, of which 54 letters are related to Iran and Russia, 12 letters concern Iran-Ottoman relations, 6 letters concern Iran and Britain, 3 letters are related to Austria, 4 decrees from Fath 'Alī Shāh, and one letter to France, and 23 miscellaneous letters with various domestic content. These letters are somehow a complement to the three volumes of Qā'im Maqām's letters that were published by Jahāngīr Qā'im Maqāmī. 54 documents examined in these compositions include correspondence of 8 different representatives of the Russian government in various administrative positions with Abbās Mīrẓā and other members of the court. So far, the historical documents and letters introduced in Persian research projects wars have not been used about the second period of Iran-Russia. The content of these compositions is highly important compared with other contemporary compositions, such as the state of political relations between Iran and Russia, the confrontation between the representatives of the two sides in the war, the issues and problems of the regions involved in the war, Iran-Ottoman relations, border skirmishes, and some social issues in the conflict regions.

Keywords: *munshāt*, Qajar Dynasty, war, Russia, Iran

Publisher: Organization of Libraries, Musums and Documents Center of Astan Quds Razavi
Manuscripts Journal of Research Studies, 2022, Vol. 1, No. 1, pp. 159-175.

Received: 01/01/2022 - Accepted: 17/08/2022

معرفی و بررسی یک نسخه خطی نویافته درباره جنگ‌های دوره دوم ایران و روس

ابوالفضل حسن آبادی

دانش آموخته دکتری تاریخ محلی، مدیر مرکز نسخ خطی، آستان قدس رضوی، مشهد، ایران. رایانامه: Ahassanabady1@yahoo.com

چکیده

هدف: منشآت یکی از منابع مهم تاریخی در دوره قاجار محسوب می‌شود. یکی از مقاطع مهم تاریخی در دوره قاجاریه وقوع دو دوره جنگ بین ایران و روسیه است. در این پژوهش منشآت نویافته با عنوان رونوشت نامه‌های عباس میرزا ولیعهد مورد بررسی قرار می‌گیرد. بررسی ارزش‌های اطلاعاتی محتوای منشآت مورد معرفی درباره دوره دوم جنگ‌های ایران و روسیه است. در این بررسی ضمن دسته‌بندی و مشخص نمودن محتوای نامه‌های مورد بحث، به برخی از ویژگی‌های مهم اطلاعاتی آن نیز توجه می‌شود. اهمیت این منشآت از آن روست که دربرگیرنده سواد اسناد و نامه‌هایی مرتبط با موضوعات مختلف درباره دوره دوم جنگ‌های ایران و روسیه است که تاکنون مورد استفاده قرار نگرفته است.

روش و رویکرد پژوهش: روش پژوهش کتابخانه‌ای است و با بررسی نسخه‌شناسی و نسخه پژوهی اثر تلاش می‌گردد تا با طرح پرسش‌هایی مانند ارزش‌های اطلاعاتی منشآت چگونه است؟ اهمیت اطلاعات منشآت قائم مقام فراهانی در موضوع جنگ‌های ایران و روسیه چیست؟ و ارزش‌های اطلاعاتی منشآت تازه‌یاب چیست؟ جنبه‌های مختلف موضوع بررسی گردد. همچنین برای تأکید بیشتر بر اهمیت منشآت و نو بودن محتوای آن با دیگر منشآت همزمان بررسی تطبیقی خواهد شد.

یافته‌ها و نتایج پژوهش: یافته‌ها و نتایج پژوهش نشان می‌دهد که این نسخه در ۱۲۸ صفحه دربرگیرنده ۱۰۳ نامه است که از این تعداد ۵۴ نامه در رابطه با ایران و روسیه، ۱۲ نامه روابط ایران و عثمانی، ۶ نامه ایران و انگلیس، ۳ نامه مربوط به اتریش، ۴ حکم از فتحعلیشاه، ۱ نامه به فرانسه و ۲۳ نامه متفرقه با محتوای مختلف داخلی است. این نامه‌ها به نوعی مکمل سه جلد نامه‌های قائم مقام است که توسط جهانگیر قائم مقامی به چاپ رسیده است. ۵۴ سند مورد بررسی در این منشآت که شامل نامه‌نگاری ۸ نفر از نمایندگان مختلف دولت روسیه در پست‌های مختلف اداری با عباس میرزا و دیگر افراد دربار است. تاکنون از اسناد و نامه‌های تاریخی مورد معرفی در پژوهش‌های فارسی درباره دوره دوم جنگ‌های ایران و روسیه استفاده نشده است. محتوای این منشآت در بررسی با دیگر منشآت هم دوره در موضوعاتی مانند وضعیت روابط سیاسی ایران و روسیه، برخورد نمایندگان دو طرف در جنگ، مسائل و مشکلات مناطق درگیر در جنگ، روابط ایران و عثمانی و زد و خوردهای مرزی و برخی مسائل اجتماعی در مناطق درگیر در جنگ از اهمیت زیادی برخوردار است.

کلیدواژه‌ها: منشآت، قاجاریه، جنگ، روسیه، ایران

ناشر: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی

پژوهشنامه مطالعات نسخ خطی، ۱۴۰۱، دوره ۱، شماره ۱، صص. ۱۷۵-۱۵۹.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۱۱ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۵/۲۶

مقدمه

جنگ‌های ایران و روسیه را می‌توان سرآغاز مواجهه جدی ایران با یک قدرت بزرگ خارجی در دوره قاجار نامید. این جنگ‌ها از ابعاد مختلفی مانند دست دادن قسمت مهمی از خاک ایران، نخستین بسیج مردمی در جنگ در ایران علیه یک قدرت خارجی، مسائل دیپلماسی و نگاه ایرانی به آن قابل بررسی است. مهمترین پرسش‌های پژوهش عبارتست از: ارزش‌های اطلاعاتی منشآت چگونه است؟ اهمیت اطلاعات منشآت قائم مقام فراهانی در موضوع جنگ‌های ایران و روسیه چیست؟ و ارزش‌های اطلاعاتی منشآت تازه یاب چیست؟

روش پژوهش

روش پژوهش کتابخانه‌ای است و با بررسی نسخه‌شناسی و نسخه‌پژوهی منشآت تازه یافته و بررسی تطبیقی آن با دیگر منشآت همزمان تلاش می‌گردد تا جنبه‌های مختلف اهمیت مسئله بررسی گردد.

پیشینه پژوهش

بررسی سابقه پژوهش بر روی این جنگ‌ها نشان می‌دهد که منابع این دوره هر کدام به قسمتی از آن پرداخته‌اند. مروزی که خود منشی قائم مقام بوده است و مهمترین کتاب درباره جنگ‌های دوم ایران و روسیه را به نگارش درآورده است، در کتاب جنگ‌های ده ساله ایران و روس به طور مفصل به علل شروع دوره دوم جنگ و وقایع آن پرداخته است اما متن سند و نامه‌ای را به طور کامل نیاورده است. محتوای این کتاب می‌تواند مکمل خوبی برای منشآت مورد معرفی در این مقاله باشد (وقایع نگار، ۱۳۶۹). مآثر سلطانیه (دنبلی، ۱۳۸۳) تاریخ نو (جهانگیر میرزا، ۱۳۲۷) مستقیماً درگیر در جنگ و حواشی آن بوده‌اند و شرح دیده‌ها و تحلیل‌های خود را نگاشته‌اند و برخی منابع مهم دوره قاجاری مانند تاریخ روضه الصفای ناصری (هدایت، ۱۳۳۹) تاریخ منتظم ناصری (صنیع الدوله، ۱۳۶۳) و ناسخ التواریخ (سپهر، ۱۳۷۷) است. در کلیه کتاب‌هایی که درباره عباس میرزا نوشته شده، به طور مفصل به جنگ‌های ایران و روس پرداخته شده است و در واقع مهمترین مقطع زمانی زندگی وی همین جنگ‌هاست. از این کتابها می‌توان به عباس میرزا (نجمی، ۱۳۷۴) احوالات و دستخط‌های عباس میرزا (لاچینی، ۱۳۲۶) اشاره نمود. همچنین مسئله فتوای جهاد علما نیز یکی از موضوعات مهم در این جنگ‌هاست که فتاوی آن در کتابی تحت عنوان اسباب‌الرشاد به چاپ رسیده است (زرگری نژاد، ۱۳۸۷). مقالات زیادی نیز به موضوع جنگ‌های ایران و روسیه در دوره قاجار از ابعاد مختلف پرداخته شده است. از مهمترین این مقالات که اختصاص به دوره دوم جنگ‌های ایران و روسیه دارد می‌توان

به مقدمات جنگ دوم ایران و روسیه (باتوف، ۱۳۵۳، ص. ۵۰-۷۸)، واکاوی آغاز جنگ‌های دوره دوم ایران و روسیه (آقازاده و دیگران، ۱۳۹۰، ص. ۳۷-۵۵)، بازنگری جنگ دوم ایران و روسیه (بهرروز، ۱۳۹۳، ص. ۱۴۷-۱۷۸) و الکسی پتروویچ یرملوف و مدیریت استعمار تزاری در جنوب قفقاز (۱۸۱۶/۱۲۳۱-۱۸۲۷/۱۲۴۲) اشاره نمود. از بین همه این منابع، منشآت قائم مقام فراهانی که توسط جهانگیر قائم مقامی جمع‌آوری و برخی از آن‌ها به چاپ رسیده از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است که به صورت جداگانه بحث می‌گردد. در مجموع تاکنون از نامه و اسناد این کتاب در پژوهش‌های تاریخی استفاده نشده است. منشآت که در این مقاله مورد بررسی قرار می‌گیرد، در واقع نامه‌های عباس میرزا بین سال‌های ۱۲۴۱ تا ۱۲۴۲ق است که عمدتاً متمرکز بر روابط با روسیه قبل از شروع دوره دوم جنگ‌هاست. در این پژوهش با توجه به پرسش‌ها، ضمن معرفی کلی محتوای نسخه به ارزش‌های اطلاعاتی این منشآت درباره دوره دوم جنگ‌های ایران و روس پرداخته می‌شود.

ارزش‌های اطلاعاتی منشآت

منشآت‌نویسی به عنوان یکی از فنون انشاء و نویسندگی، در گستره فرهنگ و ادب فارسی جایگاه ویژه‌ای دارد. این منابع مهم باقی مانده از گذشته که با عناوینی همچون نامه‌ها، مکاتبات، مکاتیب، مکتوبات، مراسلات، رسایل، رقعات و توقیعات نیز آمده، به غیر از جنبه‌های ادبی و زبان‌شناسی جنبه‌هایی از اوضاع تاریخی، اجتماعی و فرهنگی را نیز می‌نمایانند (مهدی زاده، ۱۳۷۸، ص. ۱۵۴). این نامه‌ها اغلب نگارش دیوانیان، نویسندگان و ادیبان نامداری است که برخی از آنان آثار و تألیفات ارزنده‌ای به نظم و نثر از خود به یادگار گذاشتند (مردانی، ۱۳۷۷، ص. ۳۷). محتوای منشآت از جنبه‌های مختلف اطلاعاتی واجد ارزش بررسی است که مهمترین آن عبارتست از:

ارزش تاریخی: بسیاری از محتوای آمده در منشآت از ارزش تاریخی برخوردار است و برخی از اطلاعات با ارزش تاریخی خصوصاً در دوره‌های کم سند را تنها می‌توان در منشآت پیدا نمود. علاوه بر نشان‌ها و منشورات که مهمترین حوزه اطلاعاتی منشآت در زمینه تاریخ هستند، انواع مکتوبات دولتی و خصوصی نیز درباره روابط بین افراد، شیوه ارتباطات و حتی روابط اجتماعی شخصی و گروهی که معمولاً کمتر در منابع رسمی به آن اشاره می‌شود، دارای اطلاعات فراوانی است و محقق را قادر می‌سازد تا فراتر از سیطره تاریخ‌نگاری سیاسی در دوره‌های مختلف به مباحث اجتماعی و حتی اقتصادی نیز بپردازد (همان، ۱۳۷۹، ص. ۵). رونوشت‌های سندی ذکر شده در اعم از منشآت، مکاتیب، فرمان‌ها، قبالة‌ها و ... از آن جهت که در زمره منابع دست یکم و مدارک معتبرند در قیاس با منابع رسمی تاریخی که عمدتاً مورخان تحت

محظورات و ملاحظات خاص مبادرت به تألیف و تدوین آنها کرده‌اند، حاوی نکات و دقایق ارزشمندی هستند که کمتر در منابع رسمی تاریخ‌نگاری انعکاس می‌یابد.

ارزش‌های اداری: منشآت که عموماً احکام و فرامین دربار و حتی نامه‌ای دوستانه بزرگان را در برمی‌گیرد عموماً توسط افرادی به نگارش درآمده که سابقه کار دیوانی را داشته و به اسناد و مدارک دسترسی داشته‌اند. سواد اسناد به نگارش درآمده در این کتاب‌ها عمدتاً توسط نویسندگان آن‌ها پیش‌نویس گرفته شده و یا رؤیت شده است و به همین دلیل از ارزش دیوانی برخوردار است (حسن آبادی، ۱۳۹۷، ص. ۴). تشکیلات دیوانی؛ اعم از کشوری و لشگری، آیین مملکت‌داری و تدبیر امور کشور روابط رجال و درباریان با یکدیگر و با زبردستان و با مقام‌های ما فوق، مسئولیت، حدود وظایف و اختیارات صاحبان مشاغل و مقامات دولتی و دیوان‌ها مانند وظایف قضات، شحنگان، محتسبان و همچنین دیوان استیفا، دیوان برید، دیوان رسائل و از جمله ارزش‌های دیوانی محسوب می‌گردد (مردانی، ۱۳۷۷، ص. ۳۷). اسناد و نامه‌های تاریخی اداری از آن جهت که به اقتضای وقت و به مناسبت رویدادی خاص از جانب پادشاهان، وزراء و دیگر دولتمندان صاحب منصب نوشته شده‌اند، متضمن واقعیات و بازتاب‌دهنده نفس حوادث و وقایع اند. محتوای منشآت به لحاظ درک سنت دیوان‌سالاری و تداوم و تحول آن از اهمیت برخوردار است.

منشآت قائم مقام فراهانی

نامه‌های قائم مقام به دلیل شخصیت علمی و ادبی قائم مقام، جایگاه اداری وی، ارتباطات درباری و روحیات شخصی از اهمیت زیادی در پژوهش‌های تاریخی این دوره و علی‌الخصوص جنگ‌های ایران و روسیه برخوردار است.

نخستین چاپ از منشآت قائم مقام به نام منشآت قائم مقام فراهانی در سال ۱۲۸۰ ق به اهتمام فرهاد میرزا معتمدالدوله، شاگردش، جمع‌آوری گردید و سپس در سال ۱۳۳۶ توسط عباسی با مقدمه و فهرس جدید منتشر گردید (عباسی، ۱۳۳۶).

نام منشآت قائم مقام با جهانگیر قائم مقامی بیشتر شناخته شد. وی با جمع‌آوری و چاپ نامه‌های جد نیای خود سهم بزرگی در معرفی این نامه‌ها و شناساندن اهمیت تاریخی آن درباره جنگ‌های ایران و روسیه داشته است. قائم مقامی در مقدمه کتاب نامه‌های پراکنده قائم مقام ذکر نموده که تعداد پانصد نامه پراکنده را به صورت رونوشت، عکس و فیلم از سال ۱۳۱۶ در چند دسته‌بندی کلی شامل جلد اول نامه‌های روابط ایران و روسیه و جنگ‌های اول و دوم، جلد دوم روابط ایران و روسیه از قتل گریبایدوف تا ۱۲۵۱، جلد سوم نامه‌های روابط ایران و عثمانی، جلد چهارم نامه‌های روابط ایران و انگلستان و فرانسه و در نهایت جلد پنجم

درباره نامه‌های اردوکشی به یزد و کرمان و خراسان را گردآوری و قصد داشته تا به چاپ برساند (قائم مقامی، ۱۳۵۷، ص. ۱۷-۱۸). با توجه به نامه‌های چاپ شده در دسترس، فقط روابط ایران و روسیه در دو جلد به سرانجام رسیده است. جلد اول نامه‌ها مربوط به جنگ‌های ایران و روسیه است که ۶۲ نامه را در برمی‌گیرد و شامل نامه‌های دوستانه، ارقام صادر شده و نامه‌های اداری است که قائم مقامی از منابع مختلفی که در کتاب ذکر نموده، جمع‌آوری کرده است. این بخش با رقم عباس میرزا برای قائم مقام به سال ۱۲۲۸ ق شروع و در رجب ۱۲۴۴ با نامه قائم مقام برای موسی خان به اتمام می‌رسد. (همان، ص. ۱۸۲). قائم مقامی در ادامه توضیحات مفصلی درباره هر یک از نامه‌ها می‌آورد و رجال ذکر شده در آن‌ها را مستند می‌کند. (همان، ص. ۱۸۳-۴۰۰) این نامه‌ها بیشتر در رابطه به ارتباط بین عباس میرزا با دربار و خانواده سلطنتی مانند رقم صادر شده برای آصف الدوله (همان، ص. ۵۰-۴۸)، رقم‌های صادره برای پسرش محمد میرزا در خصوص جنگ با روسیه (همان، ص. ۶۶-۶۷) و یا سرداران درگیر مانند ابوالفتح خان قراباغی است (همان، ص. ۴۰-۴۲) و اطلاعات باارزشی درباره اختلافات و مشکلات جنگ‌های دوره دوم دارد.

بخش دوم نامه‌های پراکنده قائم مقام مربوط به سفارت گریبایدوف و قتل وی تا ۱۲۴۴ است که شامل ۶۰ نامه در متن اصلی و ۵۹ نامه در ضمیمه است و نامه‌ها از جاهای مختلفی گردآوری شده است (قائم مقامی، ۱۳۵۷). اولین نامه در رجب ۱۲۴۴ و آخرین نامه در شعبان ۱۲۴۵ است. محتوای این قسمت عمدتاً به مذاکرات بعد از جنگ بین ایران و روسیه برای عهدنامه ترکمانچای، مسائل مربوط به سفارت و قتل گریبایدوف و حواشی بعد از آن است. کتاب دیگر تحت عنوان نامه‌های سیاسی و تاریخی سیدالوزرا قائم مقام فراهانی (درباره معاهدات صلح ترکمانچای و غرامات آن) شامل ۵۲ فرمان، رقم، دستور و نامه است که بین سال‌های ۱۲۴۰ تا ۱۲۴۶ قمری را در برمی‌گیرد و توسط قائم مقام نوشته شده است. عمده این نامه‌ها مربوط به نامه‌نگاری بین قائم مقام و مک‌دانلد است (قائم مقام، ۱۳۵۸).

در مجموع بررسی محتوای سه مجموعه چاپ شده با منشآت مورد بررسی نشان می‌دهد که محتوای مورد بررسی در این مقاله را می‌توان به عنوان بخش دوم و زمان جنگ بررسی نمود و بخش دوم که قائم مقامی به چاپ رسانده به همراه نامه‌های سیاسی و تاریخی سیدالوزرا قائم مقام فراهانی در واقع قسمت سوم هستند. اخیراً نیز کتابی تحت عنوان خداوندگار لحن شامل ۵۲ مرقع از نامه‌های قائم مقام به چاپ رسیده است که در کتابخانه کاخ گلستان نگهداری می‌شد و بیشتر دربردارنده نامه‌های شخصی است. (طلوعی، بهزادی، میرزاخانی، ۱۳۹۵، ص. ۱۴).

معرفی منشآت نویافته درباره دوره دوم جنگ‌های ایران و روس

نسخه مورد بررسی در این مقاله با نام رونوشت نامه‌های عباس میرزا ولیعهد به شماره ۱۳۶۵۷ در کتابخانه مجلس به ثبت رسیده است (صدرایی خوئی، ۱۳۷۷، ص. ۱۸۴). در روی نسخه یادداشتی تحت عنوان نامه‌هایی که در زمان فتحعلیشاه قاجار همزمان با جنگ‌های ایران و روس از طرف عباس میرزا نایب‌السلطنه به خط قائم‌مقام از ایران به روسیه و از روسیه به ایران نوشته شده است. نسخه، شناسنامه نداشته و کاتب آن مشخص نیست. با توجه به ابتدای نسخه معلوم است که افتادگی محتوایی در ابتدای نسخه وجود ندارد اما انتهای نسخه افتادگی داشته و مشخص نیست که شامل چه تعداد نامه می‌شده است. نسخه به خط نستعلیق تحریری است و از وسط نسخه نوع خط عوض شده است. با توجه به توضیحات قائم مقامی در منشآت چاپ شده به نظر می‌رسد که محتوای این منشآت مورد استفاده قائم مقامی قرار نگرفته، زیرا در دو جلد کتاب خود درباره روابط ایران و روسیه از آن استفاده ننموده است. نسخه در ۱۲۸ صفحه در برگیرنده ۱۰۳ نامه است که از این تعداد ۵۴ نامه در رابطه با ایران و روسیه، ۱۲ نامه روابط ایران و عثمانی، ۶ نامه ایران و انگلیس، ۳ نامه مربوط به اتریش، ۴ حکم از فتحعلیشاه که یک مورد آن تکراری است، ۱ نامه به فرانسه و ۲۳ نامه متفرقه با محتوای مختلف داخلی است که بیشتر نامه‌های داخلی فرستنده و گیرنده ندارد، اما نامه‌های صادره و وارده از خارج، از محتوای دقیقتری برخوردار هستند. نامه‌ها نظم محتوایی و ترتیب تاریخی دقیقی ندارند. نامه‌های آمده در این نسخه از برخی جهات واجد ارزش بررسی است.

- نامه‌های مربوط به صاحب منصبان مهم و تأثیرگذار روسی که کمتر از آن‌ها در جای دیگر سندی ذکر شده است. از جمله: یرملوف^۱، منشیکوف^۲ و پاسکویچ^۳ و میزان اختیارات آن‌ها در جنگ. محتوای نامه‌ها تا حدی نشان‌دهنده شکل و نوع ارتباط با این نمایندگان و نیات و عملکرد آن‌هاست. به عنوان

۱. الکسی پتروویچ برملوف در سال ۱۲۳۱ به عنوان فرماندار کل قفقاز انتخاب گردید و تا سال ۱۲۴۲ ق این سمت را در اختیار داشت (مرشدلو، ۱۳۹۷، ص. ۱۵۶) وی به عنوان فردی که عهده دار مسائل قفقاز بود عباس میرزا را مزاحم اصلی در تصرف سرزمین‌های قفقاز می‌دید و به همین دلیل کوشش زیادی برای اختلاف بین وی با دربار و تضعیف جایگاه او انجام داد (بهروز، ۱۳۹۳، ص. ۱۶۹-۱۵۲)

۲. شاهزاده الکساندر سرگیویچ منشیکف از دودمان اشرافی گلیتسین بود. از ۱۸۰۹ میلادی و در خلال جنگ بزرگ شمالی به خدمت سفارت روسیه در وین درآمد در مارس ۱۸۲۶ (شعبان ۱۲۴۱) منشیکف به عنوان سفیر فوق‌العاده به تهران فرستاده شد تا جلوس نیکلای یکم را به تخت پادشاهی به اطلاع دربار ایران برساند.

<https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/menshikov-alexander-danilovich>

۳. پاسکویچ در پولتاوا در اوکراین از خاندان اشرافی با نژاد کازاک‌های زاپاروژی زاده شد. او به ارتش روسیه پیوست و به سرعت راه ترقی را پیمود. با شروع جنگ دوم ایران و روسیه در سال ۱۸۲۶ او از سوی نیکلای یکم تزار روسیه فرماندهی بخشی از سپاهیان این کشور را در تازش به قفقاز عهده‌دار بود. وی در سال ۱۸۲۶ در نزدیکی گنجه شکست سختی به نیروهای زیر فرماندهی عباس میرزا وارد کرد. در همان سال عباس میرزا را تا چورس عقب راند و خود تا آذربایجان پیشروی کرد و از رود ارس هم گذشت. در ۱۸۲۷ امپراتور روسیه، یرمولف را برکنار نمود و اختیارات وی را در فرماندهی نیروها به پاسکویچ سپرد. ایوان-اسکویچ

Chisholm, Hugh, ed. (1911). Paskevich, Ivan Fedorovich. Encyclopædia Britannica. Vol. 20 (11th ed.). Cambridge University Press.

مثال در پژوهش‌های انجام شده به روابط بد یرملوف با عباس میرزا و سوء عملکرد وی در مسئله سرحدات مرزی اشاره شده است (اسچرباتوف، ۱۳۵۳، ص. ۶۳-۶۴) (بهرروز، ۱۲۹۳، ص. ۱۵۶-۱۵۸). در نامه‌های عباس میرزا به یرملوف به مسائلی اشاره شده که دال بر اختلاف عمیق بین عباس میرزا با یرملوف است که این چنین در نامه رسمی دیپلماتیک نمود پیدا کرده است (سند شماره ۱ و ۲). علاوه بر آن چند نامه از منچیکف^۱ (منشیکف) در نسخه است که در جای دیگری ذکر نشده است. نامه قائم مقام به منشیکوف درباره امور سرحدی دو دولت حاکی از تغییر لحن نامه‌ها و روابط بهتر وی با عباس میرزا است (سند شماره ۳) نامه‌های ذکر شده از پاسکویچ در منشآت قائم مقام عموماً بعد از اتمام جنگ دوم ایران و روسیه و مربوط به قتل گریبایدوف است. در حالی که نامه‌های ذکر شده در این منشآت مربوط به زمان جنگ است. در نامه‌ای که عباس میرزا توسط کاظم بیگ برای پاسکویچ در جمادی‌الاول ۱۲۴۲ و در حین جنگ فرستاده است ضمن اشاره به تحریکات یرملوف و مزاراویچ در شروع جنگ، حسن نیت ایران برای اتمام این مخاصمه را اعلام نموده است (سند شماره ۴).

جدول ۱. توزیع محتوایی نامه‌های مرتبط با جنگ‌های ایران و روسیه

ردیف	موضوع	تعداد
۱	نامه نگاری با منشیکف	۱۷
۲	نامه نگاری با یرملوف	۸
۳	نامه نگاری با نسلرود	۳
۴	نامه نگاری با ولیمستوف	۲
۵	نامه نگاری با آمبورگر	۱
۶	نامه نگاری با پاسکویچ	۴
۷	نامه نگاری با رالیخوف	۱
۸	نامه نگاری با مزاراویچ	۱
۹	نامه نگاری با امپراطور	۲
۱۰	نامه نگاری عمومی در مورد مناطق سرحدی	۵

- یکی از موضوعات مطرح در دوره دوم جنگ ایران و روسیه، اختلاف بین فتحعلیشاه و دربار با عباس میرزا است. در این منشآت سواد اسناد فرمان فتحعلیشاه در دادن اختیارات کامل به عباس میرزا در مذاکرات صلح با روس (قائم مقام، ۵۰) سواد حکم فتحعلیشاه در دادن اختیارات کامل در جنگ به

عباس میرزا (همان، ۵۱-۵۲) نامه فتحعلیشاه به امپراطور روسیه و تأکید بر نائب‌السلطنگی عباس میرزا (۸۷-۸۸) شمایی از وضعیت ارتباطی بین آنها و حمایت‌ها و گله‌های دو طرف را نشان می‌دهد.

- در اطلاعات باقیمانده درباره جنگ‌های ایران و روس و حتی عثمانی کمتر به شکل و نوع برخوردها، مسائل و مشکلات نیروها و مردم و عملکرد نقش صاحب منصبان داخلی و کارکرد آنها در جنگ اشاره شده است. در نامه‌های ذکر شده مانند نامه در باب تجاوزات سرحدی روس (۲۹-۳۱) نامه به عباس میرزا در خصوص سرحدات عثمانی و غارت اکراد (۶۲-۶۳) و شرح جنگ با روسیه و مسائل و مشکلات جانبی آن (۱۲۴-۱۲۸) اطلاعات مفیدی در این زمینه آمده است.

- روابط با عثمانی: در این منشآت برخی مطالب در رابطه به روابط ایران و عثمانی وجود دارد که نشان دهنده نگاه ایران به روابط و برخی اختلافات مرزی است. بین سال‌های ۱۲۳۶-۱۲۳۷ ق بین این دو دولت بر سر مسائل مرزی جنگی صورت گرفته بود که به معاهده ارزنه الروم منتهی شد. (شمیم، ص. ۱۱۸-۱۱۹) در نامه عباس میرزا به رئیس‌الکتاب دولت عثمانی به طور مفصل به روابط دوستانه دو دولت اسلامی و اختلافات قبلی دو کشور با روسیه و همچنین مسائل و مشکلاتی که منجر به بروز دوره دوم جنگ‌های ایران و روسیه شده، پرداخته شده و به طور ویژه بر اختلاف مرزی با روسیه و اقدامات آنها در شروع جنگ و تحریکات ضمنی اشاره شده است (قائم مقام، ص. ۱۸-۲۲). از بررسی اسناد دیگر مانند قرارنامه حدود دولت ایران و دولت آل عثمان در رمضان ۱۲۴۲ (همان، ۲۵-۲۶)، نامه به صدراعظم عثمانی در رابطه با روابط دو جانبه (همان، ۴۷)، نامه درباره زد و خورد درباره درگیری‌های مرزی با عثمانی (همان، ص. ۵۳)، نامه به عباس میرزا در خصوص سرحدات عثمانی و غارت اکراد (همان، ص. ۶۲-۶۳)، فرمان به محمد تقی مستوفی در باب مشکلات سرحدی با عثمانی (همان، ص. ۶۲-۶۶)، نامه به قائم مقام در باب سرحدات و روابط با عثمانی، نامه درباره شکست عثمانی و گزارش جنگ (همان، ص. ۸۱-۸۲) و رقم عباس میرزا به فرزندش درباره جنگ با عثمانی (همان، ص. ۸۲-۸۶) می‌توان شمه‌ای از روابط دو کشور را در این دوره بررسی کرد.

محتوای کتاب

- نامه قائم مقام از طرف عباس میرزا به پرنس منشیکوف برای تعیین سرحدات در ۹ ذیقعدہ ۱۲۴۱ / / ۱
- جواب نامه پرنس منشیکوف به قائم مقام که در ۱۰ ذی قعدہ ۱۲۴۱ از تبریز نوشته شده است / ۱-۲
- نامه نسلرود به ابوالحسن خان ایلچی / ۲-۳
- سواد دستورالعمل عالیجاه میرزا صادق واقعہ نگار در سفارت تفلیس / ۳-۴

- نامه عباس میرزا به جنرال یرملوف درباره وضعیت سرحدات / ۵
- نامه ژنرال ولیمستوف به میرزا صادق واقعه نگار که در عنوار ۱۸۲۶ از تفلیس نوشته شده است / ۵
- جواب نامه ولیمستوف به میرزا صادق واقعه نگار در زمان توقف در تفلیس داده شده است / ۵-۶
- نامه عباس میرزا که به همراه فتحعلی خان بیگلربیگی آذربایجان برای منشیکیف ارسال شده است / ۶
- نامه عباس میرزا که همراه میرزا جعفر مهندسباشی برای منشیکیف فرستاده شده است / ۷
- نامه منشیکیف برای عباس میرزا در مارس ۱۸۲۶ که از نزدیک پل خدا آفرین نوشته شده است / ۷
- نامه منشیکیف برای عباس میرزا در مارس ۱۸۲۶ که از نزدیک پل خدا آفرین نوشته شده است / ۷-۸
- نامه آمبورگر کاردار دولت روسیه به قایم مقام / ۸
- نامه امپراطور روسیه که به همراه منشیکیف برای عباس میرزا فرستاده شده است / ۸-۹
- نامه به نماینده روسیه که در چمن سلطانیه از جانب آصف الدوله نوشته شده است / ۹-۱۰
- جواب نامه آصف الدوله که توسط منشیکیف در ذی حجه ۱۲۴۱ از چمن سلطانیه نوشته شده است / ۱۰-۱۱
- نامه منشیکیف به آصف الدوله که در ۱۲۴۱ چمن سلطانیه نوشته شده است / ۱۱
- جواب نامه نماینده روسیه که در چمن سلطانیه از جانب آصف الدوله نوشته شده است / ۱۱
- نامه میرزا ابوالحسن خان به نسلرود که در صفر ۱۲۴۲ در ایروان نوشته شده است / ۱۱-۱۳
- نامه منشیکیف نماینده روسیه از ایروان به عباس میرزا / ۱۲
- نامه آصف الدوله به منشیکیف / ۱۳-۱۴
- جواب نامه منشیکیف به آصف الدوله در صفر ۱۲۴۲ / ۱۴
- نامه منشیکیف به قائم مقام در صفر ۱۲۴۲ / ۱۴
- نامه منشیکیف به میرزا اسماعیل در دهم صفر ۱۲۴۲ / ۱۴-۱۵
- نامه منشیکیف به میرزا اسماعیل در خصوص تجار در دهم صفر ۱۲۴۲ / ۱۵
- نامه عباس میرزا در جواب عریضه نماینده روسیه / ۱۵
- نامه پسکوویچ به کاظم بیگ در ماه ثور ۱۸۲۶ / ۱۵-۱۶
- نامه پسکوویچ به کاظم بیگ در جمادی الاول ۱۲۴۲ / ۱۶
- نامه عباس میرزا به پسکوویچ در ۱۶ در جمادی الاول ۱۲۴۲ / ۱۶-۱۷
- رقم عباس میرزا به پسکوویچ در جمادی الاول ۱۲۴۲ که توسط کاظم بیگ ارسال گردید / ۱۶-۱۷
- جواب نامه قسطنطین که توسط قائم مقام به نیابت از عباس میرزا نوشته است / ۱۷
- سواد ملفوفه قسطنطین در سال ۱۲۴۲ / ۱۷-۱۸

- نامه عباس میرزا به ایلچی نمسه در سال ۱۲۴۲ / ۱۸
- نامه عباس میرزا به رئیس الکتاب دولت عثمانی / ۱۸-۲۲
- نامه قائم مقام به نسلرود که به همراه محمدعلی شیرازی به تفلیس ارسال شده است / ۲۳
- سواد رقمی که از طرف عباس میرزا برای منشیکوف فرستاده شد / ۲۳-۲۴
- نامه یرملوف به سردار ایروان (بدون نام فرد) / ۲۴
- نامه مزاراویچ به سردار ایروان (بدون نام فرد) / ۲۴-۲۵
- نامه یرملوف به میرزا ابوالحسن خان ایلچی / ۲۵
- نامه دیگر یرملوف به میرزا ابوالحسن خان ایلچی / ۲۵-۲۶
- نامه یرملوف به میرزا ابوالحسن خان ایلچی / ۲۶
- نامه یرملوف به میرزا ابوالحسن خان ایلچی / ۲۶
- نامه یرملوف به نائب السلطنه / ۲۶-۲۷
- نامه دیگر یرملوف به نائب السلطنه / ۲۷
- نامه مزاراویچ به قائم مقام / ۲۷
- نامه بارون دوتن فلس ایلچی دولت نمسه (اتریش) در عثمانی به نائب السلطنه در ۱۸۲۷ / ۲۷-۲۸
- جواب نامه وزیر خارجه دولت نمسه / ۲۸
- قرارنامه حدود دولت ایران و دولت آل عثمان رمضان ۱۲۴۲ ق / ۲۸-۲۹
- نامه در باب تجاوزات سرحدی روس / ۲۹-۳۱
- عریضه پیشکشی به نائب السلطنه / ۳۲
- نامه تبریک عباس میرزا به مناسبت عروسی ولیعهد انگلیس / ۳۲-۳۳
- نامه به عباس میرزا درباره سرحدات عثمانی (فرستنده معلوم نیست) / ۳۵-۳۶
- درخواست خدمت از عباس میرزا (فرستنده معلوم نیست) / ۳۵-۳۶
- پیشکش به مناسبت عید برای عباس میرزا (فرستنده معلوم نیست) / ۳۶
- پیشکش به مناسبت عید برای عباس میرزا (فرستنده معلوم نیست) / ۳۷
- عریضه پراکنده (فرستنده و گیرنده ندارد) / ۳۸-۴۰
- عریضه پراکنده (فرستنده و گیرنده ندارد) / ۴۱-۴۵
- نامه به صدراعظم عثمانی در رابطه با روابط دو جانبه / ۴۷
- یک قطعه شعر عربی / ۴۸

- نامه به عباس میرزا (احتمالاً از سوی فتحعلیشاه ارسال شده است) / ۴۹
- سواد فرمان فتحعلیشاه در دادن اختیارات کامل به عباس میرزا در مذاکرات صلح با روس / ۵۰
- سواد حکم فتحعلیشاه در دادن اختیارات کامل در جنگ به عباس میرزا / ۵۰-۵۱
- عریضه پراکنده / ۵۱-۵۲
- نامه درباره زد و خورد درباره درگیری‌های مرزی با عثمانی (احتمالاً گیرنده عباس میرزا است) / ۵۳-۵۷
- سواد حکم فتحعلیشاه در گماشتن عبداللطیف به عنوان منجم عباس میرزا / ۵۷-۵۸
- عریضه زن به عباس میرزا (فرستنده معلوم نیست) / ۵۸
- فرمان فتحعلیشاه برای محمد قلی میرزا / ۵۸-۶۰
- اعطای لقب توسط فتحعلیشاه به میرزا محمد تقی جواهری / ۶۱
- نامه به عباس میرزا در خصوص سرحدات عثمانی و غارت اکراد / ۶۲-۶۳
- فرمان به محمد تقی مستوفی در باب مشکلات سرحدی با عثمانی / ۶۳-۶۶
- نامه در اظهار بندگی / ۶۷-۶۸
- نامه به قائم مقام در باب سرحدات و روابط با عثمانی / ۶۸-۶۹
- نامه تشکر آمیز (فرستنده و گیرنده ندارد) / ۶۹
- نامه تشکر آمیز (فرستنده و گیرنده ندارد) / ۷۰
- نامه تشکر آمیز (فرستنده و گیرنده ندارد) / ۷۱-۷۲
- نامه در باب سرحدات عثمانی (فرستنده و گیرنده ندارد) / ۷۳-۷۵
- نامه درباره تبریک عید (۴ مورد) / ۷۶-۷۹
- نامه به امپراطور اتریش برای ابوالحسن میرزا ایلچی / ۷۹-۸۰
- نامه عمومی (فرستنده و گیرنده ندارد) / ۸۰
- نامه درباره شکست عثمانی و گزارش جنگ / ۸۱-۸۲
- رقم عباس میرزا به فرزندش درباره جنگ با عثمانی / ۸۲-۸۶
- نامه فتحعلیشاه به امپراطور روسیه و تأکید بر نائب السلطنگی عباس میرزا / ۸۷-۸۸
- نامه عباس میرزا برای محمد حسن خان افشار / ۸۸-۸۹
- تبریک عروسی برای ولیعهد انگلستان / ۸۹-۹۰
- نامه در خصوص مشکلات تجاری در هندوستان (درخواست سید محمد) / ۹۰-۹۲
- نامه به ژنرال مالکم نماینده سفیر انگلیس / ۹۲-۹۳

- پاسخ نامه رسیده از استرآباد درباره خواباندن فتنه / ۹۳-۹۴
- درخواست نیکلای رالیخوف دربار مصالحه بین ایران و روسیه و تعیین ابوالقاسم حسنی به عنوان نماینده ویژه از سوی ایران / ۹۴-۹۵
- اظهار خشنودی در حمایت اوزلی از ابوالحسن خان نماینده ایران در حین مذاکرات / ۹۶
- دستوراتی درباره رفع و رجوع امور سرحدات در بیلان ئیل (فرستنده و گیرنده ندارد) / ۹۷-۹۸
- عریضه درخواست خدمت از عباس میرزا / ۹۸-۹۹
- نامه پراکنده (فرستنده و گیرنده ندارد) / ۱۰۱-۱۰۲
- نامه درباره روابط ایران و انگلیس که اشاره به صلح با روس‌ها و عهدنامه گلستان دارد / ۱۰۳-۱۰۴
- نامه یکی از کارگزاران به عباس میرزا در باب سعایت از وی / ۱۰۵
- سواد حکم فتحعلیشاه در گماشتن عبداللطیف به عنوان منجم عباس میرزا / ۱۰۶
- درخواست رحمت از عباس میرزا / ۱۰۷
- نامه به امپراطور فرانسه و معرفی میرزا یوسف به عنوان سفیر و گزارشی از صلح ایران و روس / ۱۰۸-۱۱۱
- خطاب فتحعلیشاه به صدر اعظم درباره درگیری ایران و روسیه / ۱۱۲-۱۱۳
- نامه از فتحعلیشاه و یا صدر اعظم به عباس میرزا در خصوص جنگ / ۱۱۳-۱۱۵
- نامه به نایب السلطنه پادشاه انگلستان و اشاره به خدمات سرگور اوزلی / ۱۱۵-۱۱۷
- گزارش محاصره قلعه و نبردهای صورت گرفته / ۱۱۷-۱۲۲
- شرح جنگ با روسیه و مسائل و مشکلات جانبی آن / ۱۲۴-۱۲۸

یافته‌ها و نتایج

در این مقاله نامه‌های عباس میرزا در دوره دوم جنگ‌های ایران و روسیه مورد بررسی قرار گرفت. این نسخه در ۱۲۸ صفحه دربرگیرنده ۱۰۳ نامه است که از این تعداد ۵۴ نامه در رابطه با ایران و روسیه، ۱۲ نامه روابط ایران و عثمانی، ۶ نامه ایران و انگلیس، ۳ نامه مربوط به اتریش، ۴ حکم از فتحعلیشاه، ۱ نامه به فرانسه و ۲۳ نامه متفرقه با محتوای مختلف داخلی است. یافته‌ها نشان می‌دهد که این نامه‌ها به نوعی مکمل سه جلد نامه‌های قائم مقام است که توسط جهانگیر قائم مقامی به چاپ رسیده است. ۵۴ سند مورد بررسی در این منشآت که شامل نامه‌نگاری ۸ نفر از نمایندگان مختلف دولت روسیه در پست‌های مختلف اداری با عباس میرزا و دیگر افراد دربار است نشان دهنده کیفیت و نوع روابط بین عباس میرزا با نمایندگان دولت روسیه، نحوه تصمیم‌گیری‌ها، مسائل و مشکلات مرزی بین ایران و روسیه بعد از دوره اول جنگ است. محتوای

منشآت مورد معرفی در کنار سایر منابع همزمان مانند آهنگ سروش و مآثر السلطانیه می‌تواند راهگشای پژوهشگران این دوره مهم تاریخی باشد.

منابع

- اعتمادالسلطنه، محمدحسن (۱۳۶۳). *تاریخ منتظم ناصری*، به تصحیح محمداسماعیل رضوانی، تهران: دنیای کتاب.
- اسچرباتوف (۱۳۵۳). *مقدمات جنگ دوم ایران و روسیه*، ترجمه محمود کی، بررسی‌های تاریخی.
- بهروز، مازیار (۱۳۹۳). *بازنگری جنگ دوم ایران و روسیه: عوامل و دیدگاه‌ها*، ترجمه حسین احمد زاده نودیجه، پیام بهارستان، پاییز و زمستان، ۲۴.
- تکمیل همایون، ناصر (۱۳۸۴). *میرزا محمد صادق مروزی در مسند وقایع نگاری، مجله علوم انسانی دانشگاه الزهرا (س)*، بهار، ۵۳.
- حسن آبادی، ابوالفضل (۱۳۹۷). *منشآت‌های دوره تیموری (بر اساس تحلیل منشأالانشاء)*، گنجینه اسناد سال بیست و هشتم، ۴.
- خیراندیش، عبدالرسول (۱۳۷۹). *منشآت قلم تاریخ ۱، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا*، خرداد، ۳۲.
- جهانگیر میرزا (۱۳۲۷). *تاریخ نو شامل حوادث دوره قاجاریه از سال ۱۲۴۰ تا ۱۲۶۷ قمری*، به سعی و اهتمام عباس اقبال، علی اکبر علمی، تهران.
- دنبلی، عبدالرزاق (۱۳۸۳). *مآثرسلطانیه*. تصحیح و تحشیه غلامحسین زرگری نژاد، موسسه انتشاراتی روزنامه ایران، تهران.
- سپهر، محمد تقی (۱۳۷۷). *ناسخ‌التواریخ*، به اهتمام جمشید کیانفر، چاپ دیبا، انتشارات، اساطیر، ج ۱ و ۲، تهران.
- صدراپی خویی (۱۳۷۷). *فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی*. با نظارت عبدالحسین حائری، مرکز مطالعات تحقیقات اسلامی، تهران، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- طلوعی، محمد؛ بهزادی، محمدرضا؛ میرزاخانی، محمد (۱۳۹۵). *خداوندگار لحن: نامه‌های تازه‌یاب قائم‌مقام فراهانی*، انتشارات پرنده، تهران.
- قائم مقامی، جهانگیر (۱۳۵۷). *نامه‌های پراکنده قائم مقام فراهانی: بخش اول*. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ.
- قائم مقامی، جهانگیر (۱۳۵۸). *نامه‌های سیاسی و تاریخی سید الوزرا قائم مقام فراهانی (درباره معاهده صلح ترکمانچای و غرامات آن)* / با حواشی و تعلیقات جهانگیر قائم مقامی، دانشگاه ملی ایران، تهران.
- قائم مقامی، جهانگیر (۱۳۵۹). *نامه‌های پراکنده قائم مقام فراهانی: بخش دوم*، بنیاد فرهنگ ایران، تهران.
- قائم مقام فراهانی، ابوالقاسم (۱۳۷۷). *منشآت قائم مقام با مقابله با نسخه فرهاد میرزا و چند نسخه دیگر بانضمام حواشی و تعیین تاریخ نگارش نامه‌ها*، باهتمام جهانگیر قائم مقامی، تهران کتابخانه ابن سینا.

قائم مقام فراهانی، ابوالقاسم (۱۳۸۰). *احکام الجهاد و اسباب الرشاد*، تصحیح و مقدمه تاریخی غلامحسین زرگری نژاد، تهران: انتشارات بقعه.

لاچینی، ابوالقاسم (۱۳۲۶). *احوال و دستخط‌های عباس میرزا قاجار و تاریخچه مختصری از جنگ‌های ایران با دول روسیه و عثمانی*، بنگاه مطبوعاتی افشاری، تهران.

مروزی، میرزا محمد صادق (۱۳۶۹). *آهنگ سروش یا تاریخ جنگ‌های ده ساله ایران و روس*، گردآورنده حسین آذر، تصحیح امیر هوشنگ آذر، تهران: مصحح.

هدایت، رضاقلی خان (۱۳۳۹). *تاریخ روضه الصفای ناصری*، تهران: خیام.

مرشدلو، جواد (۱۳۹۷). *الکسی پتروویچ یرملوف و مدیریت استعمار تزاری در جنوب قفقاز (۱۸۱۶/۱۲۳۱-۱۸۲۷/۱۲۴۲)*، تاریخ اسلام و ایران، ۴۲.

مردانی، فیروز (۱۳۷۷). *ترسل و نامه‌نگاری در ادب فارسی*. کیهان فرهنگی، ۱۴۷.

مهدی زاده، مهدی (۱۳۷۸). *تاریخچه منشآت در ادب فارسی*، کیهان فرهنگی، ۱۵۴.

نجمی، ناصر (۱۳۷۴). *عباس میرزا، مهارت*. تهران: علمی.

References

Chisholm, Hugh, ed. (1911). Paskevich, Ivan Fedorovich. *Encyclopædia Britannica*. Vol. 20 (11th ed.). Cambridge University Press.

پیوست**سند شماره ۱)**

سواد رقعہ اول کہ بموجب امر و فرمان نواب ولیعهد بجناب پرنس منشیکوف ایلچی دولت روسیہ از جانب قائم مقام نوشتہ شدہ است (منشآت عباس میرزا، ۱).

چون تشخیص سرحدات مملکتین محروسین بعد از انعقاد مصالحہ مبارکہ الی حال طول کشید و بعضی گفتگو و تجاوز واقع شدہ بود پارسال/ عالیجاہ میرزا محمد صادقواقعہ نگار^۱ برای ہمین مطلب از دربار شوکتمدار اعلیحضرت قدر قدرت شہنشاہی مأمور تفلیس شد و حکم همیون این بود/ کہ بمضمون عہدنامہ مبارکہ رفتار شود اما عالیجاہ مشارالیہ وقتی بدانجا کہ جناب جنرال یرملوف حضور نداشت و باین جہہ اتمام/ این امر اینک باز بتعویق افتادہ، اولیای دولت علیہ حلیہ سلطانیہ را در نظر بود کہ معتمدی برای این مطلب روانہ آستانہ سپہرآشیان ان امپراطوری/ نماید در این اثنا خبر عزیمت انجناب مستطاب رسید و معلوم شد کہ اعلیحضرت امپراطور ممالک محروسہ روسیہ را نظر دوستی و محبتی خاص باین دولت/ [یک کلمہ ناخوانا] اساس است لہذا مزید اطمینان و امیدواری حاصل شد کہ این محبتی و موافقت کہ بالفعل در میانہ ایندولت ابدمدت است/. بین کمال استحکام خواهد بود و از این رہگذر ما دولتخواہان را نہایت خرسندی و خوشنودی دست داد و امیدوار ہستم کہ ہر گفتگویی کہ تا حال/ بودہ بواسطہ نیکخواہی و مصلحت جویی انجناب رفع شود و هیچ غائلہ فیما بین سرحداتاران نماند ولیکن چون اشارہ لازم الشارہ اولیای دولت شہنشاہ/ روحی فدای رسیدہ کہ از انجناب اذن و اختیاری کہ معمول دولتہاست و امثال انجناب کہ شایستہ این طور مہمات است در/ گفتگو و قطع و فصل امور سرحدات میدہند استعلامی شود دوستدار با کمال صدق باطن و صفای قلب از ان دوست مشفق مہربان در مقام/ استعلام این مطلب برآمدہ خواہش دارم کہ حقیقت امر را بیان واقع مرقوم دارید و اظہار این امر بر خدا ظاہر است کہ محض اہتمامی است کہ اولیای این دولت در استحکام امر موافقت دارند و زیادہ از حد طالب می‌باشند و کار این سرحدات بزودی و خوبی قطع و فصل شود/ و انگاہ بواسطہ نیکخواہی مثل انجناب. حرّ فی یوم پنجشنبہ نہم شہر ذی قعدہ الحرام ۱۲۴۱

سند شماره ۲)

سواد رقیمہ نواب نائب السلطنہ بجناب جنرال یرملوف (منشآت عباس میرزا، ۵)
در سال اول تعیین معتمدین ما محمد حسین خان ایشیک آقاسی باشی^۲ خود را با نوشتہ مختصری بخط خود انجناب ارسال داشتیم در ہر حال امور سرحد را برای انجناب محوّل داشتیم بہ انہمہ اعتماد و گرمی ما محمدحسین خان را دو

۱. محمد صادق وقایع‌نگار مروزی، شخصیت فرهنگی و سیاسی دورہ اول سلطنت قاجاریہ بہ شمار می‌آمد. وی در زمرہ رجال دربار محسوب می‌شد و مناصب و مشاغل دیپلماسی و رایزنی و داروغگی دفترخانہ ہمایون را در اختیار داشت. وی از طرف فتحعلی شاہ قاجار عنوان رسمی وقایع‌نگاری را دریافت کردہ بود. از آثار وی می‌توان بہ آہنگ سروش و تاریخ جہان آرا اشارہ نمود (تکمیل ہمایون، ۱۳۸۴، ص. ۶۱).

۲. محمدحسین خان ایشیک آقاسی باشی رئیس تشریفات دربار فتحعلیشاہ بود. نام وی بہ عنوان یکی از افراد موثر در دستگیری و برکناری قائم مقام مطرح است.

روز بیشتر در تفلیس نگاه نداشته بی آنکه نوشته خط ما را/بگذارند بانجناب برسد برگردانیدند بسیار موجب رنجش ما شد ما پارسال فتحعلیخان را فرستادیم و خود بار[یک کلمه ناخوانا] در خواهش آمدن انجناب کردیم و کارها را هم/از هم گذرانیده بودیم و توقعی که داشتیم این بود که در بعضی جاهای دیگر امور سرحد معطل و معوق نماند بیکدفعه گذشته باشد که هر روز این گفتگوها باعث اغتشاش/ حواس طرفین نشود ندانستیم از عدم فهم مترجم بود یا حالی نکردن ترجمان که از انجناب بجهه کاغذی که هیچ لایق نبود بعالیجاه فتحعلیخان بتوسط میرزا بلورگر رسید/اگرانجناب بدقت ملاحظه سواد همان کاغذ را بکند می‌داند که حق بسیار بطرف ما بود باید بسیار از ما تا حال عذر خواسته باشد درین وقت که عالیجاه/میرزا صادق از طرف ما قرین الشرف شاهنشاهی مأمور بود که با انجناب گفتگو کرده فرمایشات شاهنشاهی را حالی انجناب کند پاره‌ای گله‌های حسابی خود را /باو حالی کرده‌ایم که با این نوشته بانجناب گفته و رساند و ما را اعتقاد بر این است چه کاری برآید بلطف و خوشی چه صاحب شمشیر و مردم کشی اگر/انجناب را غیر این اعتقاد باشد خداوند عالم در میانه حکم است ولاً ما را کمال ارادت بامپراطور بوده و می‌باشد منهای مرتبه این خواهد بود/که در انجناب در میانه[یک کلمه ناخوانا] بقلم خواهد رفت ما از ارادت خود نظر بمحبت‌هایی که درین مدت امپراطور شما اظهار کرده است نمی‌توانیم دست برداریم/باقی سخنهای ما محوّل بتقریر سفیر خبیر است

سند شماره ۳

جواب نامه پرنس منشیکوف به قائم مقام که در ۱۰ ذی‌قعدة ۱۲۴۱ از تبریز نوشته شده است (منشآت عباس میرزا، ص.

۲-۱)

عالیجاها بلندجایگاه شوکت و اقبال دستگاه‌ها نهایت دلالت انتباه/فخامت و مناعت همراهها دوست مشفق مهربانان جناب میرزا ابوالقاسم قائم مقام دام اقباله مراسله انعالیجاه دوستی همراه دیروز/ با حرمت تمام واصل شده از مضمون محبت نمون آن خواهش و اراده دولت علیّه ایران هم در باب قطع و فصل گفتگو و مباحثه/امور سرحدات طرفین که یحتمل بسبب ناهم‌میدگی‌هایی بتعویق افتاده بود معلوم و مفهوم دوستدار گردید چون که خواهش دولت بهیه روسیه موافق/قراردادنامه که عالیجاه جنرال ولمستوف که پارسال در بیست و هشتم مارت[مارس] بخط خود امضا نموده بود که انجناب نیز اطلاع از ان/دارند و سیاه‌هایی که جناب نائب السلطنه در کاغذ خود بعالیجاه جنرال یرملوف و اندوستدار بعالیجاه مزارویچ تحریر نموده خیلی نزدیک با همدند/تفاوت ادعای جانبین چندان جدی نیست و هرگاه خواهش و صدق طرفین بیکدیگر نزدیکتر شود قطع و فصل انرا باسانی میتوان بانجام رسانید/ چون امور سرحدات در دولت جناب انعالیجاه دوستی همراه می‌باشد لهذا دوستدار واجب دانسته کعلوم انعالیجاه دوستی آگاه می‌نماید که علاوه/از سفارشات که نسبت باعلیحضرت شاهنشاهی و جناب ولیعهد دولت ایران پاس محب محوّل و مرجوع شده است که از مضمون نامه اعلیحضرت/انمپراطور اکرم اعظم افخم که بجناب نائب السلطنه العلیّه العالیه مرقوم شده و اندوستدار مطلع اند باین دوستدار مقرر گردیده است که تصریحا و توضیحا/در باب امور سرحدات طرفین سعی خود را معمول و در کار داشته و اتمام نماید چنان که درین خصوص از امناء دولت بهیه روسیه بوکلا و امناء دولت علیّه ایران مرقوم شده است باقی

محب را در طریقه صدق و صداقت و خیراندیشی با ثبت قدم و راسخ الدم دانند. جنرال کنیا انور منشیکوف در شهر دارالسلطنه تبریز فی شهر دهم ذی قعدة الحرام ۱۲۴۱ (۱-۲)

سند شماره ۴

سواد ملفوفه رقمی که کاظم بیگ نوشته به ینارال پسکویچ از جانب نائب السلطنه (منشآت عباس میرزا، ص. ۱۶-۱۷) معلوم می‌داریم که از وضع نوشته انعالیجاه و آمدن عالیشان کاظم بیگ/ و شرحی که در باب مبادله گرفتاران طرفین داده بود خیرخواهی آنعالیجاه ظاهر شد حقیقت اینست که این غوغا و آشوب و مردمی که از دو طرف گرفتار شدند/از جانب ایندولت نبود بلکه می‌توانیم گفت که کارکزاران دولت بهیبه روس هم باین معنی راضی نبودند سبب اصلی این فتنه و باعث کلی این رخنه ینارال [ژنرال] /یرملوف و ینارال مزراویچ شدند او سردار بود و این وکیل و مأموریت هر دو این بود که حفظ شروط مصالحه بکنند نه شروع بمحاربه و مجادله و تفصیل/ این این مطلب را هر کس بیشتر در این سرحدات بوده دریافت کرده ینارال منشیکوف ایلچی دولت بهیبه روسیه هم که آمد هیجانان و تجاوزات آنها را /بچشم خود دید و بگوش خود شنید که از آن جمله همانوقت که او با نامه و هدیه از جانب دولت بزرگی بدولت بزرگ آمد کنیاز [یک کلمه ناخوانا] بحکم ینارال یرملوف/با توپ و صالادات بر سر آب میرک که خاک ایروانست آمده بنای ساختن قلعه گذاشت که ایلچی مشارالیه وقت رجعت مشاهده کرد و همچنین چندان که ایلچی مذکور در اینجا نهج دوستی مذکور نمود سردار و کنیاز مشارالیهما در آنجا فعل دشمنی بظهور رسانیدند و پاس حرمت اعلیحضرت ان امپراطور اعظم را که پادشاه و صاحب اختیار آنها بود نداشتند علاوه بر این تجاوز تجاوزات دیگر هم در این سنوات مصالحه علی التوالی باذن و اجازه سردار/مشارالیه شده و ما با اولیای ایندولت در مقابل ان تحمّلات دوستانه کرده بودیم که تفصیل ان درین مختصر نمی‌گنجد و هرگز ما اولیای دولت علیه ایران این گمان را در حق اولیای/دولت بهیبه روسیه نمی‌کنیم که بجزئی تجاوز از تجاوزات آنها راضی بودند باری ما چنین می‌دانیم که آن عالیجاه هم از چنددولت /نشان عنایت دارد و درین مدت قلیل دریافت اینمطالب را کرده باشد شروحو نیز که از وزرای اندولت بعد از مراجعت باو نوشته‌اند شاهد صدق اینمطلب/ می‌تواند بود حررّ فی شهر جمادی الاول ۱۲۴۲.